

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Ольга Кочкурова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Наведено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз досліджень, присвячених проблемі особливостей духовного розвитку особистості. Зазначено, що становлення духовності нерозривно пов'язано з саморозвитком, а одиницею аналізу духовності є ціннісні орієнтації особистості. Обґрунтовано значення цієї тематики для духовного розвитку особистості в сучасних умовах економічного розвитку й технічного прогресу суспільства. Визначено проблеми та перспективи подальших досліджень розвитку духовності особистості.

Ключові слова: особистість, духовність, духовний розвиток особистості, духовна культура, ціннісні орієнтації.

Кочкурова Ольга. Духовное развитие личности: социально-философский анализ.

Приведен основательный теоретико-методологический анализ исследования проблемы особенностей духовного развития личности в современной науке. Отмечено, что становление духовности неразрывно связано с саморазвитием, а единицей анализа духовности являются ценностные ориентации личности. Обосновано значение данной тематики для духовного развития личности в современных условиях экономического расцвета и технического прогресса общества. Обозначены проблемы и перспективы дальнейших исследований развития духовности личности.

Ключевые слова: личность, духовность, духовное развитие личности, духовная культура, ценностные ориентации.

Kochkurova Olha. Spiritual development of personality: social and philosophical analysis.

Nowadays scientists of different branches of science are connected by the common desire for deeper investigation of the processes and conditions of formation of spiritual-moral personality. Modern philosophy, pedagogy and psychology give the significant meaning to the question of development of spirituality and formation of spiritual world of personality in the process of its professional training. One of the most important problems of modern science is the problem of spiritual development of personality that in conditions of economical crisis and achievements of technical progress became especially acute. That's why, in this article there is a profound theoretical-methodological analysis of researches dedicated to the problem of peculiarities of spiritual development of personality.

To the most scale direction of spirituality investigation belongs the philosophy-religious one. It should be emphasized that for a long time spirituality was identified mainly with religiousness and the roots of this are hidden in the system of education of the previous centuries, when moral norms and principles were inextricably connected with learning of religious basis.

In psychology the notion of spirituality is pretty often connected with the quality of intellectual sphere of human, in particular with wisdom and savvy. Spirituality of a human is linked by the peculiarities of its perception, directness of thinking but is not drawn out by the influence only on these processes. Quite often spirituality is considered beside with aesthetic qualities of personality, its leaning towards beauty, aesthetic like art. Some authors connect spirituality of personality with heroism, ability of self-sacrifice, desire for protection of people, nature.

In particular, the analysis of scientific works reveals that scientists in their researches reflect, as a rule, only one aspect of spirituality. Such situation points out a big amount of variants of definition of the notion of "spirituality" and also difficulties of its investigation.

It is pointed out that formation of spirituality is inextricably connected with self-development and the unit of spirituality analysis is value orientation of personality.

The author carried out the theoretical-methodological analysis of research, dedicated to the problem of peculiarities of spiritual development of personality, proved that spirituality is a polyhedral phenomenon. The need in spiritual development is native for the human by nature. Spirituality ensures complete development and self development, it is a mean of self-realization of personality, universal mean of expression of its inner world. The process of spiritual development of personality should be understood as the one that happens by means of cognition of self and own potentials.

There are defined the problems and perspectives of further researches of spiritual personality development.

Key words: personality, spirituality, spiritual development of personality, spiritual culture, value orientations.

Сьогодні науковців різних галузей і течій об'єднує спільне прагнення до більш глибокого дослідження процесів і умов формування духовно-моральної особистості. Сучасні філософія, педагогіка та психологія великого значення надають питанням розвитку духовності й формування духовного світу особистості в процесі її професійної підготовки. Однією з найважливіших проблем сучасної науки є проблема духовного розвитку особистості, що в умовах економічної кризи й досягнень технічного прогресу набула особливої гостроти.

Тому необхідно по-новому осмислити й усебічно дослідити феномен духовності відповідно до сучасних тенденцій розвитку особистості. З огляду на це проблема духовного розвитку особистості в умовах оновлення сучасної системи освіти стає надзвичайно гострою та актуальною.

В арсеналі сучасної науки є значна кількість наукових підходів до визначення й вивчення проблеми духовного розвитку особистості. Так, феномен духовної культури досліджували Г. Балл, О. Даниленко, М. Данилов, Л. Смирнова та ін. Роботи С. Андреева, З. Залевської,

Г. Кузнецової, Д. Леонтєва, В. Молодиченка, О. Парамонової, В. Ядова присвячені вивченню духовних цінностей особистості. Духовний розвиток особистості розглядали у своїх працях багато вчених, зокрема А. Адлер, Р. Алперт, С. Гроф, І. Кант, О. Климишин, Р. Олексенко, О. Олексюк, Г. Райх, К. Роджерс, О. Семашко, П. Юркевич та ін. З погляду психології проблеми духовності аналізували М. Боришевський, О. Киричук, Є. Помиткін, В. Пономаренко, М. Савчин та ін.

Зокрема, М. Бердяєв розумів духовність як найвищу якість, цінність, найвище досягнення в людині. Він підкреслював, що саме завдяки духовності людина змінює, відтворює, просвітлює природний та історичний світ. Духовна людина не боїться брати на себе відповідальність не тільки за свою долю й за долю своїх близьких, а й за долю свого народу, людства, усього світу. Філософ наголошував, що найвищою метою життя є не економічна, не соціальна, а саме духовна. Духовність є метою й досягненням самої людини, тобто результатом її певних цілеспрямованих зусиль [2, с. 319].

Аналізуючи проблеми дослідження духовного світу особистості в теоретико-методологічному аспекті, слід звернутися до праць О. Акименка, який майже всі наявні напрями вивчення духовності людини в різних наукових школах умовно звів до шести: філософсько-релігійний, культурологічний, космічний, психолого-педагогічний, соціально-психологічний і психологічний [4, с. 48–49].

До найбільш масштабного напрямку належить філософсько-релігійний. При цьому слід наголосити, що тривалий час духовність ототожнювали здебільшого з релігійністю, а коріння цього криється в системі виховання минулих століть, коли моральні норми та принципи були нерозривно пов'язані з вивченням релігійних основ, «Закону Божого» [13, с. 22]. С. Франк під духовністю розумів «внутрішнє життя, зв'язок людських глибин з надприродним началом» [17, с. 80–98]. Учений, розглядаючи духовність і в контексті індивідуального розвитку людини, і у площині розвитку людства, підкреслював, що найвища духовність притаманна християнству, яке в символічній формі узагальнює загальнолюдські духовні цінності.

Поняття духовності доволі часто пов'язують з властивостями інтелектуальної сфери людини, зокрема з мудрістю та кмітливістю. У цьому аспекті слід звернутися до психології, яка до інтелектуальної сфери особистості зараховує сприймання, увагу, пам'ять, мислення, уяву. Духовність людини позначається

на особливостях її сприйняття, спрямованості мислення, але не вичерпується впливом лише на ці процеси. В історії духовного становлення людства є велика кількість геніальних, інтелектуально обдарованих особистостей, мудреців, філософів. Однак високий інтелект може використовуватися з егоїстичною, злочинною метою [13, с. 23].

Нерідко духовність розглядали поряд з естетичними якостями особистості, її потягом до прекрасного, естетичного, зокрема й мистецтва. Сам термін «мистецтво» походить від «містерій» (театральних дійств), які ще в часи Орфея та Піфагора демонстрували всесвітньо відомі міфи про людську душу та Богів. Головним призначенням містерії було залучення глядачів до розуміння космічної драми, в якій відображалася загибель і відродження людської душі, і до переживань її учасників. Містерії покликані були пробуджувати в тих, хто їх дивився, самосвідомість, героїзм, відвагу, мужність тощо.

Оцінюючи сучасне мистецтво з позиції духовного впливу на людину, слід зазначити, що, на жаль, далеко не всі твори повертають людину обличчям до гуманізму, пробуджують у неї естетичний і пізнавальний інтерес і викликають потребу в пізнанні істини. Але якщо на це подивитися з іншої позиції, то саме духовність у сучасному світі й може врятувати мистецтво від тієї деградації та ціннісного спустошення, які нині спостерігаються. Дійсно, лише духовність може надати естетичним нахилам особистості спрямованості на гуманізм та емпатію, а наявність у неї сформованого естетизму є фундаментальною основою її духовного розвитку й особистісного зростання.

Поняття духовності представники філософсько-релігійного напрямку також доволі часто ототожнюють з моральністю людини. Це цілком зрозуміло, адже вчинки високодуховної людини, як і морально розвиненої особистості, характеризуються насамперед гуманістичною спрямованістю. Однак мотиви дій, учинків і поведінки людей можуть мати істотні відмінності: особистість, яку характеризують як морально розвинену, в основному керується нормами, законами, правилами, настановами та принципами моралі, прийнятими в певній соціальній групі, тоді як людина, яку називають духовно розвиненою, свою діяльність підпорядковує найвищим духовним законам, совісті, справедливості та милосердю [13, с. 24].

Ряд авторів пов'язує духовність особистості з героїзмом, здатністю до самопожертви, прагненням до захисту людей, природи. На думку Н. Бабій, лише духовно багаті, свідомі громадяни, дієздатні й відповідальні, небайдужі до сучасного

й майбутнього своєї країни, обізнані з питаннями її історії, які вшановують її культурну спадщину та переймаються інтересами й статусом на світовій арені, зможуть забезпечити високий рівень різнобічного розвитку своєї держави, стабілізувати її економічну, політичну ситуацію, гарантувати нащадкам гідне життя на своїй рідній землі.

Але слід звернути увагу на те, що духовність особистості не може зводитися лише до релігійності, інтелектуальності, естетизму, моральності, природності, праведності та святості або героїзму, адже вона є окремим предметом вивчення. Зокрема, аналіз наукових праць свідчить про те, що вчені у своїх дослідженнях відображають, як правило, лише один аспект духовності. Така ситуація вказує на багатоваріантність визначення поняття «духовність», а також на труднощі його дослідження. Саме тому метою статті є теоретико-методологічний аналіз досліджень, присвячених проблемі особливостей духовного розвитку особистості.

Психологічна наука подає різні тлумачення поняття «духовність». Так, за визначенням, наведеним у психологічному словнику за редакцією А. Петровського та М. Ярошевського, духовність – «це специфічна людська якість, що характеризує мотивацію та смисл поведінки особистості, являє собою позицію ціннісної свідомості, характерну для всіх її форм – моральної, політичної, релігійної, естетичної, художньої, але особливо суттєву у сфері моральних відносин» [11, с. 87]. Духовність у розумінні М. Боришевського – це багатовимірна система, складниками якої є утвори в структурі свідомості й самосвідомості особистості, в яких віддзеркалюються її моральні релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. Духовне в людині – це те, що стало її надбанням, внутрішньою сутністю передусім завдяки її власним, добровільним, глибоко усвідомленим зусиллям [5, с.401].

Е. Помиткін визначає духовність як «специфічно людську рису, що виявляється в багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних та емоційних запитах, моральності. Вона може бути усвідомлена, осмислена як вияв інтелігентності. Може бути частково неусвідомлена – про таких людей кажуть: сердечний, добрий, щирий від природи» [13, с. 28]. І. Бех наголошує, що «духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства» [3, с. 124]. На думку

М. Савчин, духовність – це внутрішнє утворення особистості, завдяки якому вона здатна творити добро для себе та інших, уміє боротися зі злом, виражати любов, переосмислювати й змінювати обставини свого життя. Духовне є визначальною сутністю життя й істотно впливає на всі аспекти особистості [14]. Ж. Юзвак вважає, що «духовність – це творча здатність людини до самореалізації й самовдосконалення, що зумовлюється такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, які сприяють успішному формуванню й реалізації потреби в цілеспрямованому пізнанні та утвердженні істини в її життєдіяльності, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленню єдності себе та Всесвіту» [19, с. 125].

На думку Г. Шевченко, «духовність – це властивість людини, яка дає змогу на культурно-цивілізованому, еколого-моральному рівнях сприймати світ і ставитися до нього на основі морально-етичної оцінки в єдності з «пізнанням» серця» [18, с. 7]. Т. Тюріна розглядає духовність як здатність людини бути вільною, незалежною, самостійною. Високодуховна людина, на думку дослідниці, ухвалює рішення, виходячи з вищого розуміння добра, блага, істини, орієнтуючись на своє Вище Духовне «Я», усвідомлюючи своє призначення та сенс життя [16, с. 28–29]. С. Яремчук твердить, що «духовність – це праця, спрямована на саморозвиток, який допомагає людині стати Людиною з великої букви й зберігає її людяність, а шабель її розвитку свідчить про досягнення як у соціальному, так і в особистому житті» [20, с. 400]. На релігійну й моральну поділяє духовність Н. Силуянова. Такий підхід тлумачить духовність як особливий регулятор дій особистості, який координує процес самовдосконалення й життя, що людина створює навколо себе через моральність власних учинків і дій, спрямованих на інших [15].

М. Боришевський у своїх дослідженнях [5; 6; 7] наголошує на тому, що самосвідомість особистості є основою розкриття найскладніших її утворень, до яких належить духовність. Становлення духовності, духовне самовдосконалення особистості – процес, нерозривно пов'язаний із саморозвитком. Своєю чергою, саморозвиток – це складна напружена діяльність, спрямована на позитивну зміну себе: своїх думок, почуттів, учинків, на розвиток своїх здібностей, можливостей, на позитивні зміни навколишнього середовища, подолання буденності, на оволодіння вищим сенсом людського життя [7, с. 28]. Саме тому М. Боришевський наголошує на таких основних критеріях вияву духовності, як «потреба в справедливості й самовдосконаленні»,

«готовність до покаяння», «самоповага й повага до іншої людини», «стійка потреба й здатність слухати й чути іншого», «почуття міри й такту в спілкуванні з іншими», «толерантність», «емпатійність» тощо [5, с. 407].

Одиницею аналізу духовності є ціннісні орієнтації, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з моральністю. Внутрішні моральні інстанції особистості є тим еталоном, за допомогою якого можна визначити наявність і ступінь розвиненості духовності в людині. Чим тісніше пов'язаний зміст ціннісних орієнтацій з моральністю, чим вагоміший у них зв'язок з категоріями добра, справедливості, тим вищим може бути рівень духовності. І навпаки, брак такого зв'язку свідчить про бездуховність [5, с. 403].

О. Зелінченко наводить такий перелік особистісних характеристик людини, які вказують на міру духовності в ній: примирення, прощення, пошук правди, романтичність, оптимізм, песимізм, надія, любов, доброта, милосердя, щедрість, відданість, самопізнання, творчість, почуття прекрасного, почуття обов'язку, добро, зло, наявність тісних емоційних зв'язків зі світом [9, с. 125]. Також науковець наголошує на схожості між собою духовного й бездуховного. Такі механізми, як підвладність зовнішнім впливам, навіюванням, наказам, вимогам, наслідуванню, притаманні як бездуховним, так і духовним індивідам. Однак у людей, які наділені духовними чеснотами, дія цих механізмів опосередковується, трансформується, творчо перероблюється [9, с. 127].

Як зазначає А. Нечипоренко, до системи цінностей, у контексті яких функціонує духовність, належать, крім моральних, також і громадянські цінності. Серед них найважливіше місце посідають такі: почуття патріотизму, ідентичність з національною спільнотою; глибоке усвідомлення ролі рідної мови в життєдіяльності нації, держави; відповідальність за долю нації; повага до інших національних спільнот; естетичні, інтелектуальні, екологічні, валеологічні, світоглядні цінності. Світоглядні ціннісні орієнтації як складник системи духовних цінностей є базовим утворенням у структурі свідомості та самосвідомості особистості й визначають зміст і сутність її Я-концепції [12, с. 354].

Важливою умовою розвитку духовності людини, як вважає Ю. Альошина, є її любов до інших людей, незалежно від жодних умовностей, вимог до того, якою ця людина має бути. Це почуття любові до інших є важкодоступним для людини, адже любити всіх людей, уособлених у понятті «людство»,

нескладно. Однак любити того, хто не відповідає нашому уявленню про людство, проблематично, оскільки конкретна людина може «псувати» наш ідеальний «образ людства» [1, с. 132].

Учені твердять, що духовна культура – це інтегральна якість особистості, що визначає її спрямованість на творення власного ціннісно-смыслового поля; спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій у професійній життєдіяльності; міра присвоєння й актуалізації духовних цінностей. Духовна культура, з одного боку, є духовною матрицею реального образу (сукупність духовних здібностей і якостей особистості), а з іншого – внутрішньою культурою, що забезпечує саморозвиток, виступає культурою в загальній культурі особистості, зокрема й професійній. Н. Корякіна визначає духовність як «особистісну й соціальну цінність, що відображає внутрішній світ особистості й пробуджує її до творчості» [10, с. 4]. Дослідниця також виділяє основні компоненти духовної культури: культуру добра й любові; культуру гармонії, краси, щастя; культуру емоцій, почуттів, думок, учинків; культуру розуму, інтелекту; культуру сорому, провини, гріха, совісті; культуру співчуття, співпереживання.

На думку С. Яремчук, духовність є основною характеристикою особистості. Підвищення рівня духовності є сьогодні необхідною й важливою умовою формування особистості. Духовне життя молоді людини – це особливий спосіб освоєння зовнішнього (суспільство й природа) і внутрішнього (формування особистості) світу. Особистість молоді людини потребує не лише всебічної обізнаності, а й розвиненої інтуїції, здатності відчувати навколишній світ, переживати красу, виражати радість. А це зумовлюється духовністю. Молода людина зможе повноцінно та плідно діяти в сучасному суспільстві, якщо вона буде прогнозувати розвиток різноманітних подій та явищ, буде мобільною та здатною реалізовувати у своєму житті творчий, духовний, моральний, естетичний і пізнавальний потенціали [20, с. 400]. Діагностувати розвиток духовності особистості можна за такими критеріями, як «емпатія», «толерантність», «позитивне оцінювання себе та інших». Саме високий рівень розвитку цих рис особистості має особливу соціально-практичну значущість для духовного самовдосконалення, оптимізації стосунків у майбутній діяльності й особистісному та професійному спілкуванні [20].

Проведений теоретико-методологічний аналіз досліджень, присвячених проблемі особливостей духовного розвитку особистості, підтвердив, що духовність – це багатогранний

феномен. Потреба в духовному розвитку властива людині від природи. Саме духовність забезпечує повноцінний розвиток і саморозвиток, є засобом самореалізації особистості, універсальним засобом вираження її внутрішнього світу. Процес духовного розвитку особистості слід розуміти як такий, що відбувається шляхом пізнання себе та своїх потенціалів.

Список використаних джерел

1. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. 2-е изд. М.: Класс, 1992. 204 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. М.: Республика, 1994. 480 с.
3. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становления. Ровно, 1991. 216 с.
4. Боднар М. Б. Вияви духовного потенціалу особистості у студентському середовищі (етнопсихологічний аспект). *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України*. К., 2011. Т. XIII. Ч. 4. С. 47–53.
5. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. К.: Академвидав, 2010. 416 с.
6. Боришевський М. Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. К., 2007. Т. IX. Ч. 5. С. 25–32.
7. Боришевський М. Й. Духовність як міра довершеності особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. К., 2006. Т. VIII. Вип. 6. С. 26–31.
8. Добровольська Л. П., Третякова І. С., Федорова О. В. та ін. Духовний світ особистості майбутнього педагога в умовах екологізації культурно-освітнього простору: монографія. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 188 с.
9. Зелінченко А. Психология духовности. М.: Изд-во Трансперсонального института, 1996. 213 с.
10. Корякина Н. А. От духовной культуры предков к духовной культуре учителя. Якутск, 2001. 234 с.
11. Краткий психологический словарь. Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Ростов н/Д.: Феникс, 1999. 512 с.
12. Нечипоренко А. О. Психологічні аспекти духовності особистості. *Актуальні проблеми практичної психології: збірник наукових праць*. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2012. С. 352–356.
13. Помиткін Е. О. Психология духовного развития личности: монография. К.: Наш час, 2007. 280 с.
14. Савчин М. В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ, 2001. 203 с.
15. Силуянова Н. В. Духовность как способ жизнедеятельности человека. *Философские науки*. 1990. № 12. С. 100–104.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в конкретизації поняття «духовність», у визначенні способів сприяння духовному розвитку особистості та ефективному пошукові шляхів і засобів підвищення рівня духовності майбутніх поколінь.

References

1. Aleshina, Yu. Ye. (1992). Individualnoie i semeinoie psikhologicheskoe konsultirovaniie. Moscow: Klass [in Russian].
2. Berdiaev, N. A. (1994). *Filosofia svobodnogo dukha*. Moscow: Respublika [in Russian].
3. Bekh, I. D. (1991). *Nravstvennost' lichnosti: strategiia stanovleniia*. Rovno [in Russian].
4. Bodnar, M. B. (2011). *Vyivay dukhovnoho potentsialu osobystosti u students'komu seredovyschi (etnopsykholohichniy aspekt). Problemy zahalnoii ta pedahohichnoii psykholohii: zb. nauk. prats' – Problems of general and pedagogical psychology: coll. of scientific works. Vol. XIII, Ch. 4, 47–53* [in Ukrainian].
5. Boryshevs'kyi, M. (2010). *Doroha do sebe: vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti: monografiia*. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
6. Boryshevs'kyi, M. Y. (2007). *Dukhovnist' osobystosti: sotsial'no-psyklohichna sutnist', determinanty stanovlennia ta rozvytku. Problemy zahalnoii ta pedahohichnoii psykholohii: zb. nauk. prats' – Problems of general and pedagogical psychology: coll. of scientific works. Vol. IX, Part 5, 25–32* [in Ukrainian].
7. Boryshevs'kyi, M. Y. (2006). *Dukhovnist' yak mira dovershenosti osobystosti. Problemy zahalnoii ta pedahohichnoii psykholohii: zb. nauk. prats' – Problems of general and pedagogical psychology: coll. of scientific works. Vol. VIII, Issue 6, 26–31* [in Ukrainian].
8. Dobrovols'ka, L. P., Tretiakova, I. S., Fedorova, O. V. (2015). *Dukhovnyi svit osobystosti maibutnioho pedahoha v umovakh ekolohizatsii kul'turno-osvitnioho prostoru: monografiia*. Melitopol: Vyd-vo MDPU im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
9. Zelinchenko, A. (1996). *Psikhohiia dukhovnosti*. Moscow: Izd-vo Transpersonalnogo instituta [in Russian].
10. Koriakina, N. A. (2001). *От духовной культуры предков к духовной культуре учителя*. Yakutsk [in Russian].
11. *Kratkii psikhologicheskii slovar' (1999)*. A. V. Petrovskii, M. G. Yaroshevskii (Ed.). Rostov n/D: Feniks [in Russian].
12. Nechiporenko, A. O. (2012). *Psyklohichni aspekty dukhovnosti osobystosti. Aktual'ni problemy praktychnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats' – Important problems of practical psychology. Coll. of scientific works, 352–356* [in Ukrainian].
13. Pomytkin, E. O. (2007). *Psykhohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti: monohrafiia*. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
14. Savchyn, M. V. (2001). *Dukhovnyi potentsial liudyny*.

16. Тюрина Т. Г. Шляхи духовного формування особистості. Львів, 2005. 106 с.
17. Франк С. Л. Духовные основы общества. М.: Республика, 1992. 511 с.
18. Шевченко Г. П. Духовное развитие учащихся. *Советская педагогика*. 1989. № 8. С. 7.
19. Юзвак Ж. М. Духовний розвиток особистості: проблеми, гіпотези, теоретична модель. *Духовність і художньо-естетична культура: міжвідомчий науковий збірник*. К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. Т. 14. С. 123–129.
20. Яремчук С. В. Проблема духовності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. За ред. С. Д. Максименка*. К., 2012. Т. XIV. Ч. 1. С. 397–404.
- Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
15. Syulianova, N. V. (1990). Dukhovnost' kak sposob zhiznedeiatel'nosti cheloveka. *Filosofskie nauki – Philosophical sciences*, 12, 100–104 [in Russian].
16. Tiurina, T. H. (2005). Shliakhy dukhovnoho formuvannia osobystosti. Lviv [in Ukrainian].
17. Frank, S. L. (1992). Dukhovnyie osnovy obshchestva. Moscow: Respublika [in Russian].
18. Shevchenko, G. P. (1989). Dukhovnoie razvitie uchashchihsia. *Sovetskaia pedagogika – Soviet pedagogy*, 8, 7 [in Russian].
19. Yuzvak, Zh. M. (1999). Dukhovnyi rozvytok osobystosti: problemy, hipotezy, teoretychna model. *Dukhovnistl i khudozhnio-estetychna kul'tura – Spirituality and artistic-aesthetic culture. Vol. 14, 123–129* [in Ukrainian].
20. Yaremchuk, S. V. (2012). Problema dukhovnosti v protsesi profesiinonii pidhotovky maibutnik pedahohiv. *Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka – Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H. S. Kostiuk. Vol. XIV, Ch. 1, 397–404* [in Ukrainian].

Відомості про автора:

Кочкурова Ольга Володимирівна
oliakochkurova55@gmail.com
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i9.1965>

Надійшла до редакції: 16.05.2016 р.
Прийнята до друку: 28.06.2017 р.

Рецензент:

*доктор філософських наук,
професор Троїцька Т. С.*

Information about the author:

Kochkurova Olha Volodymyrivna
oliakochkurova55@gmail.com
Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i9.1965>

Received at the editorial office: 16.05.2016.
Accepted for publishing: 28.06.2017.

Reviewer:

*Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Troits'ka T. S.*